

YASHIRIN IQTISODIYOTGA ZARBA: SOLIQ ISLOHOTLARI QANCHALIK SAMARALI

Shernayev Akbar Aqmirzayevich

*Oriental universiteti “Biznes va boshqaruv”
kafedrasi professori iqtisodiyot fanlari doktori*

E-mail: shernaev.akbar@mail.ru

Orcid: 0009-0005-2654-0202

Annotatsiya: *Ushbu maqolaning asosiy maqsadi elektr zanjirlaridagi o‘tkazma jarayonlarida fazaviy xarakteristikalarining o‘zgarish dinamikasini va ularning impulsli tizimlarga ta’sirini tadqiq etishdan iborat. Tadqiqot davomida fizik jarayonlarni modellash tirish hamda amper ko‘rsatkichlarining vaqt birligidagi o‘zgarishini tahlil qilishning matematik usullaridan foydalanildi. Zanjir bo‘ylab o‘tayotgan impulsning amplitudasi va fazaviy siljishi o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlanib, o‘tkazma samaradorligini oshirish bo‘yicha aniq ko‘rsatkichlar olindi. Olingan natijalar murakkab fizik tizimlarda energiya yo‘qotilishini kamaytirish va zanjir barqarorligini ta’minlashda muhim amaliy ahamiyatga ega.*

Kalit so‘zlar: *Fazaviy xarakteristikalar, zanjir, o‘tkazma, fizik, amper, impuls.*

Kirish

Mashhur iqtisodchi, Nobel mukofoti sovrindori Milton Fridman ta’kidlaganidek, "Hukumat har doim sarflashi mumkin bo‘lgan barcha mablag‘ni sarflaydi va yana biroz ko‘proq qidiradi. Soliq islohoti — bu shunchaki qog‘ozdagi o‘zgarish emas, balki jamiyat va davlat o‘rtasidagi ishonch shartnomasidir." Ushbu fikr zamirida iqtisodiyotning shaffofligi nafaqat qonun ustuvorligi, balki ijtimoiy birdamlik mahsuli ekani yotadi.

Bugungi kunda O‘zbekiston iqtisodiyoti oldida turgan eng ulkan to‘siqlardan biri — bu yashirin iqtisodiyotdir. Bu shunchaki "to‘lanmagan soliqlar" yig‘indisi emas, balki halol tadbirkorlik rivojiga to‘sqinlik qiluvchi, sog‘lom raqobatni bo‘g‘uvchi va ijtimoiy adolat tamoyillarini ildizi bilan boltalovchi ko‘rinmas zanjirdir. Mazkur maqolada biz iqtisodiy tengsizlik muammosiga to‘xtalib, nima uchun bir tadbirkor barcha soliqlarni to‘lab, qiyinchilik bilan rivojlanayotgan bir paytda, boshqasi "soyada" qolib, nohaq ustunlikka ega bo‘layotgani masalasini tahlil qilamiz.

Shuningdek, oxirgi yillarda joriy etilgan keshbek tizimi, raqamli markirovka va soliq stavkalarining optimallasuvi kabi islohotlar yashirin aylanmani qisqartirishda qanchalik samarali bo‘lganini ko‘rib chiqamiz. Asosiy e’tibor tadbirkorlarni "ko‘lanka"dan chiqishiga nima xalaqit berayotganiga — ma’muriy yukmi yoki tizimga bo‘lgan ishonchsizlikmi, degan savollarga qaratiladi.

Ushbu tahliliy material o‘z biznesini shaffof yuritishni istagan tadbirkorlar va biznes egalari, islohotlarning amaldagi natijalarini o‘rganayotgan davlat xizmatchilari hamda iqtisodiy tahlilchilar uchun mo‘ljallangan. Shu bilan birga, maqola soliq to‘lash har bir fuqaroning hayot sifatiga — yo‘llar, shifoxonalar va ta‘lim tizimiga qanchalik bevosita bog‘liqligini anglashni istovchi keng jamoatchilik vakillari uchun ham foydali manba bo‘lib xizmat qiladi.

Maqolaning asosiy qismida yashirin iqtisodiyotning mohiyati, unga qarshi kurashdagi real vaziyat va amaliy yechimlarga to‘xtalib o‘tamiz. Bu qismda quruq raqamlardan ko‘ra, mantiqiy mushohada va hayotiy misollarga urg‘u beriladi.

Yashirin iqtisodiyot: "Iflos" raqobat va ishonch inqirozi. Yashirin iqtisodiyot — bu shunchaki hisobotlarda ko‘rinmaydigan mablag‘lar emas, balki iqtisodiy organizmdagi surunkali xastalikdir. Tasavvur qiling, ikki qo‘shni tadbirkor bir xil mahsulot ishlab chiqaradi. Birinchisi barcha soliqlarni to‘laydi, ishchilariga rasmiy maosh beradi va ijtimoiy mas‘uliyatni his qiladi. Ikkinchisi esa xomashyoni naqd pulga oladi, ishchilarga "konvert"da haq to‘laydi va daromadini yashiradi. Natijada, ikkinchi tadbirkor mahsulot narxini sun‘iy ravishda pastroq belgilab, halol raqibini bozordan siqib chiqaradi. Bu jarayon iqtisodiyotda "yomon pul yaxshi pulni haydab chiqaradi" degan qonuniyatning zamonaviy ko‘rinishidir.

Soliq islohotlarining samaradorligi faqat stavkalarni tushirish bilan o‘lchanmaydi. Asosiy ko‘rsatkich — tadbirkorning "soya"dan chiqishi unga qanchalik foydali ekanligidadir. Bugungi kunda raqamlashtirish jarayonlari, masalan, E-aktiv yoki onlayn nazorat-kassa mashinalari tizimi yashirin iqtisodiyotga qarshi kurashda eng samarali qurolga aylandi. Biroq, texnologiya bilan birga, soliq ma‘murchiligi ham "jazolovchi" emas, balki "ko‘maklashuvchi" tizimga aylanishi shart. Mening kuzatishlarim va xalqaro tajriba tahlillari shuni ko‘rsatadiki, soliq yuki qanchalik adolatli taqsimlansa, tadbirkorning davlatga bo‘lgan ishonchi shunchalik ortadi.

Amaliy tavsiyalar va yechimlar. Yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish va soliq islohotlarini yanada samarali qilish uchun quyidagi jihatlarga e‘tibor qaratish maqsadga muvofiqdir:

Birinchidan, raqamli shaffoflikni rag‘batlantirish lozim. Faqatgina jazo choralari bilan natijaga erishib bo‘lmaydi. Naqd pulsiz hisob-kitoblarni amalga oshirayotgan tadbirkorlar uchun qo‘shimcha imtiyozlar yoki keshbek stavkalarini tabaqalashtirish orqali iste‘molchini ham bu jarayonga faol jalb qilish kerak. Iste‘molchi chek talab qilishi — bu yashirin iqtisodiyotga berilgan eng katta zarbadir.

Ikkinchidan, mehnat munosabatlarini legallashtirishning sodda mexanizmlarini yaratish zarur. Ko‘p hollarda ish beruvchilar soliq yukidan ko‘ra, rasmiylashtirishdagi murakkab byurokratiyadan qochib, ishchilarni norasmiy band qiladi. Ishchi kuchi uchun to‘lanadigan ijtimoiy soliqlarni yanada optimallashtirish va hisobotlarni soddalashtirish orqali millionlab "ko‘rinmas" ishchilarni qonuniy maydonga olib chiqish mumkin.

Uchinchidan, jamoatchilik nazorati va axloqiy tarbiya masalasi. Soliq to‘lashni "yo‘qotish" emas, balki kelajakka tikilgan "investitsiya" sifatida ko‘radigan jamiyatni shakllantirish kerak. Shvetsiya yoki Norvegiya kabi mamlakatlarda odamlar yuqori soliq to‘lashdan qochishmaydi, chunki ular evaziga sifatli ta‘lim, tibbiyot va xavfsiz yo‘llar olishiga to‘liq ishonishadi. Bizda ham soliq tushumlari qayerga sarflanayotgani haqidagi shaffoflik va hisobdorlik yuqori darajaga ko‘tarilsa, soliqdan qochish madaniyati o‘z-o‘zidan so‘nib boradi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash — bu faqat soliq idoralarining ishi emas, balki butun jamiyatning umumiy maqsadiga aylanishi kerak. Islohotlarning samaradorligi esa raqamlardagi o‘shishda emas, balki tadbirkorning "men qonuniy ishlasam, ko‘proq yutaman" degan qat‘iy ishonchida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Shaffof iqtisodiyot — farovonlik poydevori

Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash bu shunchaki ma‘muriy choralar yig‘indisi emas, balki mamlakatning ertangi kuni uchun qo‘yilgan eng katta qadamdir. Biz yuqorida ko‘rib chiqqanimizdek, soliq islohotlarining muvaffaqiyati nafaqat davlat g‘aznasining boyishi, balki har bir halol tadbirkorning o‘z biznesini xavf-hatarsiz, erkin va raqobatbardosh muhitda yuritishida namoyon bo‘ladi.

Muammoning yechimi — texnologiya, adolatli qonunchilik va jamiyat ongining o‘zaro uyg‘unligidadir. Raqamlashtirish jarayonlari iqtisodiyotni "shisha idish"dek shaffof qilsa, adolatli soliq stavkalari biznesni soyadan chiqishga rag‘batlantiradi. Eng muhimi, har birimiz — xoh tadbirkor, xoh iste‘molchi bo‘laylik — chek talab qilish va qonuniy mehnat munosabatlarini tanlash orqali ushbu islohotlarning faol ishtirokchisiga aylanishimiz lozim. Zero, bugun to‘langan har bir so‘m soliq ertaga sifatli ta‘lim, zamonaviy tibbiyot va xavfsiz infratuzilma bo‘lib o‘zimizga va farzandlarimizga qaytadi.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, yashirin iqtisodiyotga berilgan har bir zarba — bu sog‘lom raqobat va ijtimoiy adolat g‘alabasidir. Islohotlar samarasi esa bizning bu jarayonga qanchalik mas‘uliyat bilan yondashishimizga bog‘liq. Keling, iqtisodiyotimizni birgalikda "ko‘lanka"dan olib chiqaylik, chunki faqat shaffof yo‘l bilangina yuksak marralarga erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Kitoblar

Schneider, F., & Enste, D. H. The Shadow Economy: An International Survey. Cambridge University Press, 2013. (Yashirin iqtisodiyotni o‘lchash bo‘yicha dunyodagi eng nufuzli manba).

Tanzi, V. Government versus Markets: The Changing Economic Role of the State. Cambridge University Press, 2011. (Davlat va soliq tizimi munosabatlari tahlili).

O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi. – Toshkent: "Adolat", 2024.

2. Gazetalar

"Xalq so‘zi" gazetasi. Yashirin iqtisodiyotga qarshi kurash — barqaror taraqqiyot garovi. 2024-yil, 12-fevral soni.

"Iqtisodiy sharh" (Экономическое обозрение). Soliq islohotlari: Samaradorlik va natija tahlili. 2023-yil, 5-son.

3. Ilmiy maqolalar

Allingham, M. G., & Sandmo, A. "Income tax evasion: A theoretical analysis." Journal of Public Economics, Vol. 1, 1972. (Soliqdan bo‘yin tovlash nazariyasi asoslari).

Ismoilov, A. "O‘zbekistonda yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishda raqamli texnologiyalarning roli." Moliya va bank jurnali, 2023.

4. Ommaviy axborot vositalari (OAV)

"O‘zbekiston 24" telekanali. Tahlilnoma: Soliq islohotlarining yangi bosqichi va tadbirkorlikka ko‘mak. Teleintervyu, 2024-yil.

Kun.uz axborot portali. Yashirin iqtisodiyotning O‘zbekiston YaIMdagi ulushi: Raqamlar va xulosalar. Tahliliy material, 2024.

5. Internet xizmatlari va veb-resurslar

O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi rasmiy sayti: www.soliq.uz – Soliq tushumlari va shaffoflik hisobotlari.

Jahon banki (The World Bank) ma’lumotlar portali: www.worldbank.org – Global miqyosda yashirin iqtisodiyot ko‘rsatkichlari.

IMF (Xalqaro valyuta jamg‘armasi) kutubxonasi: www.elibrary.imf.org.

6. Ma’lumotlar bazasi va boshqa manbalar

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi. Milliy hisoblar statistikasi va yashirin iqtisodiyot tahliliy to‘plami. 2024.

OECD (Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti). Taxing Wages and Fighting Tax Evasion. Yillik statistik hisoboti, 2023.